

Várady Tibor:

EGY PÁRHUZAM AZ ÖNIGAZGATÁS ÉS A MAI KAPITALIZMUS KÖZÖTT

A/ Az öngazgató szocializmusra emlékezve

Egy kérdéssel kezdeném. Miután a kommunizmusnak ez nem sikerült kirekeszteni a tulajdonosokat, sikerülhet-e a kapitalizmusnak? A kérdés provokatívnak tűnik – és az is. De persze nem tenném fel, ha nem látnám értelmét. Párhuzamot a kapitalizmus és kommunizmus egyik változata, az öngazgató szocializmus között szeretnék vonni. Ennek két oka van. Először is, az öngazgató szocializmus az, amit közelről láttam; és másodsor, az öngazgató szocializmusban alakultak olyan képlékeny és közvetett tulajdonviszonyok, melyek a mai kapitalizmushoz hasonlíthatók.

Kezdjük az öngazgató szocializmussal. Emlékszünk (van aki közvetlenül, van aki az idősebbek meséiből) hogy milyen sodrása volt az eseményeknek és jelszavaknak. Tulajdonképpen egy valóban új társadalmi koncepció pattant elénk, mellyel rögtön tovább kellett rohannunk. Meg kell hogy mondjam, hogy – sok nyugati barátommal együtt – érdekesnek találtam. Izgalmas volt azon elgondolkodni, hogy hogyan, milyen eszközökkel lehetne elérni, hogy valóban egy széles közösség, a közvetlenül érintettek közössége vegye át a tulajdonosi jogokat. A probléma abban volt, hogy az öngazgatásban hinni illett (kellett) nem pedig komolyan venni.

Fel lehetett volna tenni (és fel kellett volna tenni) egy néhány nehéz kérdést. Például: Valóban lehet öngazgatni? Egyszer összeszámoltam, hogy ha minden gyűlésre elmennék (kari tanács, szülői értekezlet, tartományi, szerbiai és Jugoszláv tudományos öngazgatási érdekközösség, lakók gyűlése, stb. stb.), és ha minden anyagot előre el is olvasnék, ez több mint 20 óra angazsáltságot jelentene naponta. Ilyen kérdéseket azonban nem lehetett feltenni. Ismétlem, hinni kellett az öngazgatásban nem pedig komolyan venni. Egyszer olvastam a Wall Street Journal-ban a kérdést, hogy hogyan lehet elvárni hogy bádogosok, portások, titkárnők, valóban véleményt alkossanak bonyolult gazdasági kérdésekről. Elég tájékozottak a „tulajdonosok” arról amiről döntene(né)nek? És egyáltalán léteznek a szó hagyományos értelmében tulajdonosok?

Aztán született egy jogszabály, egy törvény, mely arra lett volna hivatott, hogy számba vegye és megoldja ezeket a kérdéseket, kiküszöbölve a fenyegető irracionalitásokat. Ez volt a TÖRVÉNY A TÁRSULT MUNKÁRÓL. 1976 novemberében fogadta el a JSZSZK

Képviselőháza, megjelent magyarul is. Hadd idézzek ebből a törvényből (egyesekeket emlékeztetve, másoknak újdonságot mondva). Hosszúak lesznek az idézetek, mert így tudom igazán láttatni a törvény jellegét és ritmusát. Felmenteném viszont az olvasót és lelkiismeretét a részletes olvasástól. Elég beleolvasni.

Kezdeném a 18. szakasszal, mely az alaprendelkezéseken belül azt hivatott meghatározni, hogy tulajdonképpen milyen tulajdonról tulajdonosokról, és tulajdonjogról is van szó. Ime:

18. szakasz

A társult munkában dolgozók munkájával megteremtett összes új érték társadalmi tulajdon, amely a szocialista öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok feltételei között, pénz formájában, egészében az alap-szervezetek jövedelmeként, a piac törvényszerűségeinek hatása alapján és a jövedelemszerzés öngazgatási alapon, társadalmilag meghatározott feltételei között valósul meg.

A társadalmi eszközökkel végzett munka joga alapján és a társadalmi újratermelés folyamatában társadalmi funkciót gyakorolva, a dolgozók az alapszervezet jövedelmét a személyes és a társadalmi összmunka elért termelékenységétől, a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök igazgatásának és a velük való gazdálkodásnak az eredményeitől, valamint a termelő, vagy más tevékenységben a piaci szükségletekhez, vagy az öngazgatási alapon megállapított munkafeltételekhez való alkalmazkodásnak az eredményétől, továbbá a természeti adottságoktól függően szerzik.

Az alapszervezetben dolgozók a kölcsönös összekapcsoltság és függőség, valamint a társult munka más szervezeteinek dolgozóival való öngazgatási társulás viszonyai között, a szolidaritás és a kölcsönös felelősség elvei alapján, alkotmánnyal és törvénnyel megállapított jogaikkal, kötelezettségeikkel és felelősségükkel összhangban, rendelkeznek az alapszervezet jövedelmével, és egyetértésük nélkül senki sem használhatja fel és nem rendelkezhet az általuk megvalósított jövedelemmel, ha erre törvény, vagy társadalmi politikai közösség képviselői testületének alkotmánnyal megállapított jogai és kötelességei keretében hozott határozata nem hatalmazza fel.

Az alapszervezet jövedelme a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok, valamint a személyes, a közös és az általános társadalmi érdekek kifejezője és érvényesítésének anyagi alapja, és erre épül a dolgozóknak az az öngazgatási joga és társadalmi felelőssége, hogy biztosítsák munkájuk és a munka feltételeinek, eszközeinek és eredményeinek egységes igazgatását a társadalmi újratermelés viszonyainak összességében, hogy biztosítsák

hatalmukat és ellenőrzésüket a társadalmi újratermelés pénz- és más anyagi folyamatai felett, valamint a szocialista öngazgatási termelési viszonyok fejlődését, és hogy biztosítsák saját társadalmi, munkával kapcsolatos, szociális, oktatási, művelődési és más létérdekeiket és alkotói érdekeiket.

Az egész jövedelemnek az alapszervezetben történő felosztásával a dolgozók biztosítják a munka anyagi és más feltételeit, a társult munka összes részének a fejlesztését, valamint a társadalmi funkciók ellátásának a feltételeit, amelyek hozzájárulnak munkájuk és a társadalmi össz munka termelékenységének állandó fokozásához, továbbá a jövedelem növeléséhez, illetőleg a társadalom fejlődéséhez.

Az anyagi termelés területéhez tartozó alapszervezetek megvalósított jövedelmében jut kifejezésre az oktatás, a tudomány, a művelődés, az egészségügy, a szociális védelem és más társadalmi tevékenység területén dolgozók munkájának az eredménye is, és ennek alapján e tevékenységekben dolgozók, a megvalósított összjövedelemből, a munka szabad cseréje által, az anyagi termelés területén az új értékek létrehozásához, a társadalmi össz munka termelékenységének a fokozásához és a társadalom egészének a fejlesztéséhez nyújtott hozzájárulásuk arányában, továbbá e tevékenységek öngazgatási megegyezéssel megállapított fejlesztésének a szükségleteivel összhangban szerzik jövedelmüket, és ezen az alapon valósítják meg a társult munka anyagi termelést folytató szervezeteinek a dolgozóival egyenlő társadalmi-gazdasági helyzetüket.

Az oktatás, a tudomány, a művelődés, az egészség- ügy, a szociális védelem és más társadalmi tevékenység területén dolgozók a munka szabad cseréje által a dolgozók személyi jövedelméből is, illetőleg a dolgozó emberek munka alapján megvalósított jövedelméből vagy más bevételeiből is szereznek jövedelmet, s ebből személyes, valamint e tevékenységek terén megnyilvánuló közös szükségleteket és érdekeket elégítenek ki.

Szóval így. Némi jóindulattal talán még hozzá lehetne tenni, hogy ezek alaprendelkezések. De nézzük hogyan van a második részben megfogalmazva a jövedelemosztás, ahol már arra a konkrét kérdésre kellene választ kapni, hogy hogyan osztódik a pénz. A 45. szakasz első két bekezdése szerint:

„A jövedelem a társadalmi össztermék része, amelyet az alapszervezetben dolgozók pénz formájában szereznek munkájuk és a társadalmi össz munka eredményeinek elismeréseként a szocialista árutermelési viszonyok között, s amelyet a társadalmi eszközökkel végzett munka jogán a dolgozók igazgatnak az alapszervezetben.

Az alapszervezetben dolgozók jövedelmüket folyó munkájuk termelékenységétől és a társadalmi eszközök, mint holtmunkájuk és a társadalmi holtmunka alapszervezetben, valamint a munka- és eszköztársítás más formáiban való igazgatása és a velük való gazdálkodás eredményességétől függően, továbbá a termelésnek és más tevékenységek végzésének a piac feltételeihez, a társadalom szükségleteihez, valamint azokhoz a viszonyokhoz való folyamatos alkalmazkodástói függően szerzik, amelyeket a dolgozók önigazgatási alapon szabályoznak, és amelyekről a társadalmi-politikai közösségek kereteiben döntenek”.

Szóval így lesz meghatározva, hogy mennyi pénzt kapunk.

De komolyabbra fordítva a szót, itt egy valóban érdekes jelenségről és súlyos problémáról van szó. Elsősorban nem egy pontatlan jogszabály az amit érzékelünk, hanem visszaélés a jog területével. Nem rossz norma amit olvasunk, hanem szólamok, parolák helybitorlása a normák számára fenntartott területen.¹ Úgy valahogy, mint ahogyan a postaládánkba bedobált reklámok (szemétposta) bitorolják a személyes üzenetek terét.

Ezzel szemben láttuk kiszámíthatónak és transzparensnek a kapitalizmust. Most hogy odaértünk, és közelebbről látjuk a kapitalizmust (mely közben alakult is), megint csak felvetődnek az ismert kérdések.

B/ Tulajdonosok a mai kapitalizmusban

B.1 A tulajdonosok döntenek a tulajdonról?

Nos, nem egészen. Már több mint húsz éve tanítok évente néhány hónapot Amerikában. Kollégáim valamennyien tulajdonosok. Elsősorban részvények tulajdonosai. Néhány éve megkérdeztem mindenkit akivel három hónap alatt együtt ebédeltem vagy kávéztam, hogy tudják-e pontosan, hogy minek a tulajdonosai. Egyikük sem tudta. Részvénycsomagjaik vannak, melyeket bankok kezelnek. A csomagok változnak. Hogyan gyakorolják a tulajdonosi jogokat azok akik nem tudják hogy milyen vállalatok vannak (részben) a tulajdonukban?

¹ Lásd erről a kérdéstről Várady, Upotreba i zloupotreba prostora prava, Glas CDII Srpske akademije nauka i umetnosti, Odeljenje društvenih nauka 30 (2005), 117-135

De ha a tulajdonos pontosan tudatában is lenne annak, hogy minek is a (társ)tulajdonosa, akkor sem biztos, hogy tőle függnének a tényleges döntések. A mai gazdasági jognak (és gazdaságnak) egyik kulcsfontosságú kérdése a döntéshozatali jog megosztása a tulajdonosok és menedzserek között.² Itt merül fel a képviselő (agency) mint kulcskérdés. A korábban piaci fundamentalistának tartott Posner bíró a gazdasági krízis nyomán módosított az álláspontján, és a Columbia Law School Federalist Society előtt tartott 2008. november 24-i előadásában azt hangsúlyozta, hogy a menedzserek és igazgató bizottságok egyáltalán nem a részvényesek (tulajdonosok) érdekében cselekszenek – és ebben nincsen semmi irracionális. Az egy téves mítosz, hogy a menedzserek és az igazgatóbizottsági tagok jól felfogott érdekei azonosak lennének a vállalat (a tulajdonosok) érdekeivel. Ha valaki 210 millió dollár végkielégítést kap ha sikertelenség esetén elbocsájtják, akkor nem annyira érdekelt a sikerben.³ A vezérigazgatót pedig az igazgatóbizottság választja. A kapitalizmus a **tulajdonosok** racionalitásán (érdekeltségén) alapszik. Ha nem a tulajdonosok kezében vannak a döntések, akkor a feltételezett racionalitás nem működik.

A hírhedt Walt Disney ügyben, az észbekapott (és feldühödött) részvényesek beperelték a vállalat vezetőségét mert alkalmatlan vezérigazgatót választottak, akit aztán – amikor már igazán ki kellett rúgni – egy engesztelő közös yacht-kirándulásra vitték, ahol rávették hogy távozzon (141 millió dollár végkielégítéssel). A bíróság elutasította a részvényesek keresetét.⁴

B.2 Eléggé képzettek és tájékozottak a tulajdonosok ahhoz hogy döntéseket hozhassanak?

Nemigen, és egyre kevésbé igen. A Wall Street Journal-nak teljesen igaza volt, amikor feltette a kérdést, hogy vajon eléggé informáltak és képzettek-e az öngazgató dolgozók ahhoz, hogy valóban átlássák a vállalat ügyeit és érdekeit. Emlékszem egy portásra, aki az Újvidéki Jogi Kar dolgozóinak gyűlésein azzal

² L. Bebchuk harvardi tanár amellet érvel, hogy a felhatalmazások megosztása a tulajdonosok javára kellene hogy módosuljon. – Bebchuk, The Case for Increasing Shareholder Power, 118 Harvard Law Review 833 (2005)

³ Pontosán ez volt a helyzet Bob Nardelli-vel a Home Depot vezérigazgatójával. Erről a “Kommunista Piacgondolkodás” cikkemben írtam (Beszélő, 2007/7-8, 21). Miután menesztették a Home Depot-ból, Nardelli a Chrysler vezérigazgatója lett – mely csődbe ment a 2008-as krízis alatt.

⁴ In Re The Walt Disney Company Derivative Litigation, 907 2d 693 (2005)

tűnt ki, hogy minden esetben felemelte a kezét az igen, a nem, és a tartózkodás mellett is. Szeretett szavazni.

Viszont az is igaz, hogy egyre kevésbé átlátható és egyre bonyolultabb a mai piacgazdaságban a nagyvállalatok üzletvezetése. Az ENRON botrány kapcsán a Powers Bizottság megállapította, hogy az ENRON pénzügyi jelentései, kimutatásai nem voltak érthetők, és a részvényesek nem láthatták igazán, hogy mi is történik.⁵ Tehát, ha még olyan helyzetben lettek is volna a tulajdonosok, hogy lényegi döntéseket hozzanak, ezt gyakorlatilag nem teheték, mert nem látták és nem érthették, hogy miről is van szó. Az is kérdéses, hogy a maguk menedzserek értenek-e mindent. Haldane, a Bank of England egyik szakértője szerint a krízist az is magyarázza, hogy sok bank matematikai zseniket alkalmazott, akik hihetetlenül bonyolult képleteket találtak ki, melyeket a vezérigazgatók sem igen értettek.⁶

Így a racionalitás helyét a divat foglalja el. Azt csináljuk amit mostanában csinálnak. Ha egy sikertelen igazgatónak 5000 munkahelynyi fizetése van, és „racionalizálni kell” mert rosszul áll a cég, csak az a megoldás van a látókörben hogy elbocsátanak 200 vagy 300 titkárnőt - nem vetődik fel az a megoldás, hogy a cégvezető fizetése csökkenjen mondjuk 4500 munkahelynyi fizetésre. (Ezek a számok és példák Amerikában teljesen reálisak. A divat a mi térségünkben is ugyanaz, azzal hogy a számok valamivel szerényebbek – bár még mindig felháborítóak.) Beszélhetnénk még a végkielégítések és a tanácsadói szerződések divatjáról. Korábban ezt a jelenséget „pártvonalnak” neveztük, melynek követése az esetek nagy részében nem konkrét parancsok, hanem megrögződések útján történt. Angolban a „herd-like behavior” kifejezést használják („csordamagatartás”), és egyre gyakrabban olvasom, hogy ezzel a kifejezéssel a mai kapitalizmusban uralkodó magatartásokat minősítik.

B.3 Tudni, hogy kik a tulajdonosok?

Néha az sem látható, sőt nem is tudható, hogy ki a tulajdonos. Ez év (2009) december 1-én hallok a pesti MTV 1 híradójában 19:30-kor egy bizakodó nyilatkozatot, mely szerint nem felderíthetetlen hogy kik az OMNINVEST

⁵ M.Gadwell, Open Secrets, The New Yorker, 2007 Január 8

⁶ Financial Times, 2009 Február 13-14

tulajdonosai. „A titkosszolgálat majd kideríti”- tolmácsolja egy politikus biztatását a bemondó. Annakidején a kommunizusból nem úgy látszott, hogy a kapitalizmusban titkosszolgálatokra lenne szükség hogy kideríthessük, kik is egy gyógyszergyár tulajdonosai. Aztán, amint már említettem e szöveg elején, rengeteg tulajdonos (részvényes) nem is tudja, hogy minek a tulajdonosa. Ez a tulajdonlás a gazdaság számottevő részére jellemző.

Így kerülnek ténylegesen tulajdonosi helyzetbe a cégvezető menedzserek, akiknek az érdekei nem szükségszerűen azonosak a cég érdekeivel. Az egyik módja annak, hogy ezek az érdekek szinkrónba kerüljenek az, hogy a menedzserek fizetése legalábbis részben a cég részvényeiből álljon. Így akkor kap a menedzser többet, ha többet érnek a részvények (és ez a tulajdonosok számára is többlet). Olvasom azonban Washington Post 2009. március 7-i számában, hogy több cég (köztük például a Google) megengedte a cégvezetőinek, hogy a leértékelődött részvények helyett más anyagi juttatásokat kapjanak (melyek függetlenek a cég helyzetétől). A Washington Post szerint „a cégek azzal érvelnek” hogy erre szükség van ahhoz, hogy megtarthassák a vezetőket. Felvetődik az a kérdés is, hogy ki tulajdonképpen a cég? Ki fogalmazta meg ezt az érvelést? A részvényesek, vagy maguk a cégvezetők? Ehhez kapcsolódik az a kérdés is, hogy hogyan lehetséges, hogy a vállalatokat katasztrófába vezető cégvezetők és bankigazgatók ismét dollármilliók bónuszokat kapnak. Ezt a tulajdonosok akarják így? Hol vannak a tulajdonosok?

Lehetséges, hogy a jövőben nem olyan gazdaság működik már melyben a tulajdonosok valódi tulajdonosok, mint ahogyan a szocialista öngazgatásban sem volt így. Ma nem az a tipikus képlet, hogy van egy vendéglőtulajdonos, vagy bútorgyáros, aki ott van a helyszínen, és aki a saját zsebében és sorsán érzi a döntéseinek a következményeit – a piac pedig racionalitásra serkenti. A részvények, pénzpiacok világában a képlet sokkal bonyolultabb és áttekinthetlenebb. Talán az is baj hogy ez így van, de a legnagyobb baj az, ha továbbra is azt hisszük, hogy a tulajdon racionalitása és a piac mindent mindig jó irányba mozgat majd. Az öngazgatásnál elmulasztottuk hogy komolyan vegyük, ahelyett hogy higgyünk benne. Nem szabadna megismételni ezt a mulasztást.